

МВС України
Харківський національний університет внутрішніх справ

О. М. Бандурка

**ПРОФЕСІЙНА
ЕТИКА**
ПРАЦІВНИКІВ
МІЛІЦІЇ
Навчальний посібник

Видавництво
Харківського національного університету
внутрішніх справ
Харків 2011

УДК 351.743(075.8)
ББК 69.9(4УКР)301я
Б 23

*Затверджено Вченою радою
Харківського національного університету внутрішніх справ 25
грудня 2010 р., протокол № 12*

Рецензенти:

*Тягло О. В., д-р філософ. наук, професор;
Головко О. М., д-р юрид. наук, професор*

Бандурка О. М.

Б 23 Професійна етика працівників міліції : навч. посіб.; вид.
2-ге, доопр. / О. М. Бандурка. – Х. : ХНУВС, 2011. – 262 с.
ISBN 966-610-066-5

У цій книзі викладено питання історії виникнення і розвитку етики, розкрито її основні поняття й категорії, проаналізовано їх значення та зміст. Головну увагу приділено такому напрямку, як професійна етика, зокрема етика працівників міліції, що охоплює теоретичні основи, етичні засади правоохоронної діяльності, основні моральні вимоги до службовця. Підкреслюється необхідність розвитку професійної етики та її практичного застосування у вирішенні соціальних проблем.

Книга допомагає знайти відповіді на питання, як повинна діяти людина в тій або іншій ситуації, виходячи з принципів і норм моралі, якими користується суспільство.

Для слухачів, курсантів і студентів юридичних вузів, практичних працівників міліції, а також усіх, хто цікавиться проблемами професійної етики правоохоронців.

УДК 351.743(075.8)
ББК 69.9(4УКР)301я

ISBN 966-610-066-5

© Бандурка О.М., 2011
© Харківський національний університет
внутрішніх справ, 2011
© Тяпкін А. С., дизайн обкладинки, 2011

ВСТУП

Протягом тисячоліть розвитку людства, мабуть, жодна проблема не було більш дискусійною, суперечливою і живучішою, ніж проблема моралі та поведінки.

Відповісти на нього людство намагалось з часів виникнення первісного суспільства і дотепер. Така потреба є цілком зрозумілою, оскільки в усі часи – і в глибокій давнині, і сьогодні – кожна людина щоденно опиняється в ситуації морального вибору: творити добро чи зло, бути ввічливою чи брутальною, відповідальною чи безвідповідальною, сумлінною чи недбалою, виконувати свої обов'язки чи нехтувати ними, підкорятися або чинити опір, зважати на ситуацію чи ігнорувати її тощо.

Від правильно обраного способу дії нерідко залежить уся подальша доля людини як особистості: її розквіт чи занепад, щастя чи нещастя, радості й біди і, зрештою, навіть її життя. З іншого боку, сутність особистості, особливості характеру і темпераменту, наші погляди, потреби, бажання, навички і смаки, стосунки в сім'ї, на роботі й у громадських місцях, моральна культура людини – усе проявляється у повсякденній поведінці. Більш того, ставлення до своїх обов'язків, зв'язки з нашим оточенням, усі наші дії – як професійні, так і побутові, громадські й особисті – все це і є нашою поведінкою. Поведінка складається з конкретних вчинків, за якими ми робимо висновок про внутрішню мотивацію, думки і почуття людини.

Саме тому людина завжди намагається знайти ті «норми» вибору, які давали б їй змогу безпомилково діяти відповідно до особливостей ситуації, посісти гідне для себе місце в суспільстві, вибрати в конкретному випадку найдоцільнішу форму контактів з більшою чи меншою групою людей.

На жаль, жодних абсолютних норм поведінки не існує, тому що будь-яке спілкування має нескінченну множину різних

складових. У житті на кожному кроці виникають такі випадкові або навмисно створені обставини, які можуть різко змінити кінцевий результат, якого ми намагаємося досягти, іноді призводять до наслідків, протилежних очікуванім, якщо ми використали якусь моральну норму прямо, не пристосувавши її до конкретних обставинам, забувши про те, що кожна людина – особистість, чії знання, досвід, інстинкти, емоції, бажання тощо можуть бути зовсім різними і суто індивідуальними.

Але необхідно зважати і на інший важливий момент. Уся діяльність людей пронизана певними загальними закономірностями, які визначають параметри їх поведінки. У сфері моралі – це уявлення про те, що таке добро і зло взагалі, що таке справедливість, порядність, обов'язок, повага, честь, гідність, любов тощо.

Зі стародавніх часів жодне людське суспільство не здатне було існувати і розвиватись без дотримання встановлених попередніми поколіннями і самим суспільством певних правил, взаємних обов'язків і норм поведінки, оскільки будь-які порушення певних усталених у тій або іншій спільноті правил завжди призводять до порушень стосунків між людьми, до конфліктів, ускладнюють умови життя і спілкування. При цьому різноманітні правила і моральні кодекси, що виникали протягом становлення й існування людської цивілізації, відображають різні епохи, моральні погляди, ступінь розвитку культури й освіти, ідеологію тих або інших часів, і всі вони так чи інакше зробили свій внесок у те, що ми сьогодні називаємо *етикою*.

Людина не живе ізольовано від суспільства, вона постійно перебуває серед інших людей. Навіть якщо вона на деякий час залишається самою, то і тоді не є вільною від впливу інших людей, своїх батьків, вихователів, колег, установлених правил поведінки, накопиченого професійного досвіду, знань і загальнолюдських цінностей.

У міжособистісних взаємовідносинах, громадських, політичних, службових, сімейних, побутових та інших стосунках

проявляється загальна культура поведінки людини, правила і норми якої склалися століттями на основі конкретної життєдіяльності людей, їхньої праці, спілкування, звичаїв і традицій. Духовний світ, характер, побут, мораль, культурний здобуток народу, правила поведінки у виробничій сфері з одного боку, формують світогляд людини, а з іншого – передаються від покоління до покоління.

Саме тому в Україні, яка стала на шлях цивілізованого розвитку і буде соціальною, демократичною і правовою державою, увага до народної культури має бути пріоритетною. Без її глибокого знання годі й говорити про майбутній розвиток національної культури, етики, філософії, психології, соціології, політології та інших наук, які вивчають життя суспільства і народу. І не менш важливо знати рідну історію, щоб зрозуміти витоки суспільної моралі й ті чинники, під впливом яких вона формувалась.

Історично так склалося, що переважна більшість українського народу в минулому займалася землеробством. Лише мешканці Карпат і Полісся спеціалізувалися на лісопромислах, звіроловстві та тваринництві. Саме ця обставина змушувала селян виробляти системи фахових навичок, пов'язаних із землеробським господарством, відповідні вірування і передбачення. Селянська праця, відносини селян у громаді були важливими підставами формування моральної культури. Турбота про землю, природу, рослини і тварин вихувала в людях любов до живої істоти, повагу до явищ природи і врахування їх у своїй господарській діяльності, старанність та охайність. Пройшовши перевірку багатовіковою практикою, кращі відкриття і знахідки предків ставали традицією, а ті, що не виправдовувалися, безслідно зникали. Умови життя змушували селян бути спостережливими, систематизувати природні та біологічні чинники. Такі спостереження перетворювалися на довголітній досвід, який став стрункою системою господарської, громадської і побутової діяльності. Земля була щедрою для того, хто її любив, хто вмів на ній працювати. Селянська праця була джерелом взає-

морозуміння і допомоги, колективного розуму, здорового глузду.

Особливу цікавість викликають звичаї і традиції, умови життя народів, які з давніх часів населяли терени нашої країни, тож не могли не залишити прямо чи опосередковано свій відбиток на формуванні культури й етичних засад українського народу.

У 488 р. н.е. до Аттіли – царя гунів, що проживали на території нинішньої України, було направлено посольство візантійського імператора, в складі якого був і Пріск Панійський, автор низки наукових робіт, у тому числі і «Візантійської історії». П. Панійський описав життя і звичаї гунів – тюркомовних кочових племен, які переселилися в Східну Європу з Азії в IV ст. н.е. На території гунської держави мешкало і східнослов'янське населення, до якого належали і пращури українців.

Прокопій Кесарійський, автор давньої «Історії» (IV ст. н.е.), в нарисі про слов'ян описує їхній спосіб життя під час миру та воєн, так і взаємовідносини в племені, родині, традиції і звичаї антів (так пізніше йменувались східнослов'янські племена V–VII ст. у творах візантійських письменників).

Нестор-літописець (XII ст.) в «Повести временных лет» змальовує широку картину життя слов'ян та їх сусідів – болгар, скіфів, хозарів, угорців, аварів. Він описує не тільки географію їхнього розселення, а й особливості окремих слов'янських племен, їх побуту, звичаїв, сплати податків, сімейного укладу, родинних зв'язків, ставлення до жінки. «Имяху бо обычаи свои, й закон отець своих й преданья, каждо свой нрав. Поляне бо своих отець обычаи ймуть кроток и тих, и стыденье к снохам своим и к сестрам, к матерям и к родителям своим, к свекровям и к деверям велико стыденье имяху, брачный обычай имяху: не хожаше зять по невесту, по провожаху вечер, а заутра приношаху по ней что вдадуче. А Древяне живяху зверинським образом, живуще скотски: убиваху друг друга, ядыху все нечисто, и брака у них не бываше, но умыкиваху у воды девица. И Радимичи, и Вятичи, и Север один обычай имяху живяху в лесах, якоже [и] всякий зверь,

ядуще все нечисто, [и] срамослов'я в них пред отьци и пред снохами, и браки не бываху в них, но игриша межю селы, схожахуся на игрища, на плясанье и на вся бесовская игрища, и ту умыкаху жени сабе, с нею кто съвещащесе; имяху же по две и по три жены...»

Опис звичаїв, традицій і віросповідання слов'янських племен можна зустріти в Новгородських літописах, в Іпатьєвських списках, в літописах Київської Русі.

Свого роду етичний кодекс викладено в «Повчанні Володимира Мономаха». «Повчання» звернено до старшого сина Мономаха, Мстислава Володимировича, якого батько викликав з Новгорода до Києва для підготовки до заняття княжого престолу. Текст складається з трьох фактично самостійних творів Володимира Мономаха: повчання дітям, листи до двоюрідного брата Олега і тексту культового змісту. Володимир Мономах, будучи на схилі віку, висловлює свої погляди на державне управління, на поведінку вдома і на службі, на родинні зв'язки та сім'ю.

Великий князь висловлюється за християнську мораль, за дотримання в житті скромності, порядності, вихованості, поваги до старших, сумлінного виконання своїх обов'язків.

Церква у формуванні моралі і культури впродовж багатьох століть відігравала дуже важливу роль. Вона вчила співчуттю, доброті, сімейній вірності, повазі до старших, загальним правилам поведінки. У церковних проповідях народу йшлося про святість шлюбу, обов'язки щодо старих людей і дітей, необхідність бути чесним, сумлінним, любити рідну землю і своїх ближніх.

Церква в Україні в утвердженні моральності і духовності широко спиралася на вчення Іоанна Златоуста, константинопольського єпископа, який жив у IV столітті. Його «Бесіди на Євангелії...» і сьогодні не втратили своєї актуальності. Давній проповідник навчає:

«Не відповідай на гнів, щоб помстою за себе не згубити себе. Коли душа обурюється гнівом, виходить велике неподобство.

Немає нічого гіршого за заздрощі й ненависть: немає нічого нещаснішого за марнославство... Заздрість – небезпечна й згубна для самих тих, хто заздрить, а не для тих, кому зазд-рять. Вона передусім їм самим завдає шкоди і загибелі, наче якась смертоносна отрута, що вкорінилася в душах їхніх. Не той, хто зазнає зло, а той, хто робить зло, зазнає шкоди».

У X ст. візантійський хроніст, автор десяти томної «Історії» Лев Діакон описав походи Київського князя Святослава на Дунай, військові звичаї та побут слов'ян, яких він називав тавроскіфами.

Католицький монах – домініканець Платон Карпіні Джованні в 1245–1247 рр. за дорученням папи римського Іннокентія IV здійснив мандрівку до татар, які завоювали на той час слов'янські князівства. Платон Карпіні наводить детальні відомості про тодішнє життя Волині і Київської землі, про взаємовідносини татар і підкорених ними слов'ян, про договори, положення яких татарами не дотримуються, про систему податків, про становище ремісників, полонених, боржників і про одяг та житло народностей, що зустрічались йому на шляху до Києва і Канева, де в той час перебували татари.

Цікаво описав у своєму звіті королю «О нравах татар, литовців й московитян» (1550 р.) побут литовців, татар, росіян, українців і Михайло Литвин – литовський посол у Криму в першій половині XVI ст. Він характеризує господарську діяльність простих киян, воєвод, митників, купців, човнярів, перевізників, трактирників і шинкарів.

Серед документів, які дають нам відомості про етичні за-сади українського суспільства XVII–XVIII ст., можна назвати щоденник Сімеона Окозького (1637–1638 рр.), військового капелана, який супроводжував польське військо в походах на Україну, промову Л. Деревинського на Варшавському сеймі (1620 р.) про взаємовідносини між католиками і православними, що склалися внаслідок унії, «Опис України» Гійома де Боплана, французького інженера, який перебував

протягом 17 років на службі у польських королів у першій половині XVII ст.

Саме Гійом де Боплан зробив найбільш детальну характеристику звичаїв запорожських козаків, виборів ними козацької старшини, військової екіпіровки на час походу, письменності, обрядовості тощо.

У 1650 р. венеціанський посол Альберто Віміна відвідав Україну з метою схилити Богдана Хмельницького на війну проти Туреччини. А. Віміна для свого уряду підготував звіт про результати переговорів та устрій землі, яку він відвідав. У розділі звіту під назвою «Донесение о происхождении и обычаях казаков» автор описує кордони, міста і села козацької держави, побут, умови життя козаків, їх поведінку, одяг, житло, характер населення, права власності, управління, присутки, господарство, торгівлю і військову діяльність.

Окремо слід назвати універсали Богдана Хмельницького до Українського народу із закликом до повстання (1648 р.) і договір між гетьманом Пилипом Орликом і військом Запорізьким в 1710 р. У цих документах йдеться про права і вільності козацтва, про політичний і державний устрій козацької держави та моральний обов'язок боронити рідну землю, й опосередковано через них можна чимало довідатися не лише про тодішні звичаї, а й про етичні засади козаків.

Однак для того, щоб подивитися на питання етики й моралі ще глибше, краще їх пізнати, варто озирнутися не тільки на українську історію і розвиток етики в Україні, а й на всю історію людства, насамперед європейську, а також безпосередньо на розвиток моралі й етики. Адже як людина не може існувати окремо від суспільства, так і жодна країна не існує культурно в ізольованому просторі.

Найперші історично відомі зразки етичних учень ми зустрічаємо в давньосхідних філософських традиціях і в світогляді епохи античності.

Філософи-софісти, які захищали особисту свободу людини в питаннях моралі, і Сократ, який критикував софістів за їх позицію моральної всездозволеності, що призводила, навпаки,

до аморальності й цинізму у поведінці, його учень Платон, засновник ідеалістичної філософської системи, розглядають проблеми свого часу в контексті співвідношення добра і зла, любові й ненависті, волі й неволі, мудрості, мужності й рішучості, війни і миру, особистості та держави.

Виникнення терміна «етика» пов'язується з іменем Аристотеля. Термін «етика» входить у назву всіх трьох творів Аристотеля, присвячених проблемам моральності й етичності: «Нікомахова етика», «Евдемова етика» і «Велика етика». Аристотель говорив про етику в трьох змістових вимірах, а саме: як про етичну теорію, етичні книги та етичну практику. Поняття «етичний», від якого походить слово «етика», було створене Аристотелем на основі слова «етос», яке означало середовище існування, оточення, характер, темперамент, звичай. Згодом етика також стає однією з типових назв філософських творів і залишається загальноживаною назвою навчальної дисципліни. Серед таких творів можна назвати «Етику, або пізнай самого себе» Абеяра, «Етику» Спінози, коментарі до «Нікомахової етики» Фоми Аквінського, «Етику» Миколи Гартмана тощо.

Серед античних філософів, що внесли вагомий внесок у розвиток етики, слід назвати також Епікура, Сенеку, Катона, Марка Аврелія й Епіктета.

Першими авторськими роздумами на етичні теми, які дійшли до нас з країн Давнього Сходу (II–III тисячоліття до нашої ери), є «Пісня арфіста», «Розмова розчарованого із своєю душею», «Діалог пана і раба» та інші. У цих творах відображались погляди давніх на світ, давалось роз'яснення життєвим процесам на підґрунті релігійно-міфологічної свідомості. У першому тисячолітті до нашої ери в Індії та Китаї виникають такі етичні вчення і школи, що мають значення і впливають на світогляд людства й сьогодні. Серед них – вчення брахманізму, буддизму та конфуціанства.

У давньоіндійському епосі Махабхарата (V ст. до н. е.) говориться, що те, чого людина для себе не бажає, що їй самій неприємно, вона не має робити іншим людям. До речі, подібні

думки ми знаходимо й у давньоримських мислителів: «уникай сам того, чого не сприймаєш в інших» (Катон), «не роби сам того, що ти засуджуєш в інших» (Публій Сір).

Норми поведінки, яких не завадило б дотримуватись і нині, можна знайти й у документальних текстах давнього Шумерського царства. Відповідно до тодішніх вірувань першого дня кожного нового року богиня істини, правосуддя і милосердя судила людей за вчинене ними в минулому році. Кара богині чекала на тих:

«хто йшов шляхом пороку, тягнувся до свавілля...»;

«хто не виконував встановлених правил, порушував угоди...»;

«хто поглядав прихильно на місце загибелі...»;

«хто підміняв важку гирю легкою гирею...»;

«хто з'ївши (щось, що йому не належало) не говорив: «Я це з'їв»...»

Як бачимо, в цих правилах передбачалась відповідальність і для чиновників, і для торговців, і для шахраїв, і для крадіїв.

Середньовічні християнські теологи і філософи (Августин, Фома Аквінський, Еразм Роттердамський, Мартін Лютер та інші) намагалися розкрити і розтлумачити етичний зміст Святого Писання, обґрунтувати моральний, праведний спосіб життя християнина. Християнське вчення знайшло масовий відгук у серцях людей тому, що давало просту і зрозумілу відповідь на питання, чому світ такий недосконалий і зіпсований, жорсткий і немилосердний. Християнська ідеологія обіцяла звільнення від безлічі негараздів і зла шляхом визнання гріховності, покаяння та страждання завдяки вірі і любові до Бога, готовності виконати його волю.

У Середньовіччі етику викладали в цілій низці університетів та академій – вищих навчальних закладів освіти того часу. Зокрема, це робиться, в університетах італійських держав-республік та германських князівств, а в Україні – в Києво-Могилянській академії та в Острозькій академії.

Епоха Відродження (XV–XVI ст.), або період Ренесансу, характеризується формуванням гуманістичного світогляду як

ідеології всіх форм духовного життя, розвитком науки, цікавістю до технічної творчості. У цей період політичними і державними діячами, вченими, поетами і художниками розробляються моральні засади справедливого вдосконаленого суспільства. Людина розглядається як частина природи, вона не є вічною, як земна істота, але є вічною в своїх духовних прагненнях. Мораль стає формою самоствердження особистості, способом реалізації її внутрішніх сил і можливостей.

Дж. Бруно (1548–1600 рр.) проголосив ідеал героїчного морального духу, він заявив, що цінності та достоїнства людини – не потойбічна сутність, а якості самої людської природи і практики. Людина – творець самої себе і всього, що її оточує, вона – ентузіаст, що рухається шляхом удосконалення і розвитку, її діяльність має бути спрямована на благо суспільства і присвячена великим цілям і громадським ідеалам.

М. Монтень (1533–1592 рр.) у своїх працях зібрав моральний досвід різних епох і народів та пов'язав його з мораллю свого часу. Людина, за Монтенем, здатна до критичного освоєння досвіду, вона може жити приємно і корисно для інших, якщо керуватиметься тверезим мисленням, виявлятиме справедливість, терпіння, мужність та інші корисні людські якості.

Майже водночас із цим відомий політичний мислитель XVI ст. Н. Макіавеллі (1469–1527 рр.) у своєму творі «Государ» стверджує, що правителю, царю дозволено все для здійснення влади, в тому числі хитрість, віроломство й обман, і що, що «мета виправдовує засоби». Відтоді і дотепер питання співвідношення засобів і мети залишається одним з центральних і найбільш дискусійних питань етики.

Ф. Бекон (1588–1626 рр.), Т. Гобс (1588–1679 рр.), Т. Мор (1478–1535 рр.), Ж.Ж. Руссо (1712–1778 рр.) з різних позицій розглядали природу людини, її негативні і позитивні якості, пропонували заходи впливу на виховання людини, щоб вона стала ідеальною, щоб людське суспільство позбулося своїх вад.

«Божественна комедія» Данте – це фактично моральний кодекс, в якому визначаються покарання за ті або інші гріхи. Його дев'ять поясів пекла призначені для різних грішників, залежно від того, що вони вчинили. На дев'ятому поясі відбувають покарання ті, хто зрадив своїх рідних, батьківщину, однопумців, учителів, наставників. Іуда, Брут і Кассій караються за найтяжчий гріх – зраду Вчителя. Данте виходив з того, що зрада рідних не є найтяжчим злом, в народі говорять, що не та мати, яка народила, а та, яка виховала і нагодувала. Людина народжується живою істотою, організмом, а людиною, особистістю вона стає завдяки вихованню, учителю, який вкладає в неї свої знання, досвід, світогляд, навчає думати і мислити. І мав рацію Данте, коли зрадника Вчителя, Каїна, в пеклі піддав найтяжчому покаранню.

Але тут нас цікавить передусім етичний бік біблійних сюжетів, відображення яких ми бачимо і на безсмертній картині Леонардо да Вінчі «Таємна вечеря» 1498 р., і на однойменній картині Сальвадора Далі 1955 р. На цю тему виразно висловився в одному зі своїх листів Віктор Гюго, коли казав, що йому байдуже до ножових ударів ворогів, але зовсім навпаки – шпигання друзів.

До етичного боку поведінки неодноразово зверталися і класики російської літератури.

Євгеній Онегін, герой однойменного поетичного роману О. С. Пушкіна, від нудьги заводить роман з Ольгою, потім провокує Ленського і вбиває його на дуелі.

Печорін з роману М. Ю. Лермонтова «Герой нашого часу» фліртує з княжною Мері, недосвідченою дівчиною, і тим самим проявляє лицемірство, бо ніяких почуттів до неї не має.

Героїня роману «Анна Кареніна» Л. М. Толстого не витримує умовностей вищого світу, до якого вона і сама належала і який її відторгнув, і кінчає життя самогубством. Подібні ситуації, які впливають з гострих етичних відносин, ми зустрічаємо також в творах українських письменників І. Франка, Л. Українки, М. Коцюбинського, П. Мирного, О. Кобилянської та багатьох інших, завдяки творчості яких ми можемо сьогодні

простежити еволюцію етичних поглядів, що в різні часи панували у суспільстві.

Вершиною розвитку етики Нового часу є етична система німецького філософа І. Канта (1724–1804 рр.). У своїй етичній концепції, яка знайшла втілення у таких головних роботах, як «Критика практичного розуму», «Основи метафізики моральності», «Релігія в межах тільки розуму», він ставить людину над усе. І. Кант вважає, що розум відкриває в людині більш широкі виміри, які не можна звести до природи, психологічних особливостей чи умов її життя. Завдяки розуму людина стала моральною істотою, яка є автономною і підіймається над своєю біологічною природою та соціальним станом.

Кант обґрунтовує свою етичну доктрину перш за все принциповою різницею між теоретичним і практичним розумом. Результатом і метою теоретичної діяльності є наука, а результатом практичного розуму – мораль. Мораль обмежує людську свободу в її первозданній природі покликів, бажань, схильностей і прагнень. Мораль дозволяє людині піднятися над своєю природою, стати вищою за стихійні і душевні поривання. Моральні вчинки згідно з його вченням є безкорисними, вони не розраховані на винагороду. Мораль є автономною і безумовною – або вона існує або її немає, не може бути моралі половинчатої або часткової, вона не потребує ні психологічних, ні соціальних підпірок. Кант виступає за загальний моральний закон, який би встановлював правила поведінки найвищих моральних категорій. В етичних питаннях він стоїть на ідеалістичних позиціях, його моральна концепція розрахована на дуже високий рівень моральності в суспільстві, тому етична концепція Канта не могла втілитись у реальність ні в його, ні в наші часи.

Г. В. Гегель (1770–1831 рр.) був першим серед філософів, хто звільнився від етичного ідеалізму. Гегель розуміє *мораль* як духовний світ, що створювався протягом усієї історії людства. Мораль не є зовнішньою поведінкою. Він прирівнює мораль до звичаїв, традицій, правил поведінки на цьому етапі розвитку суспільства залежно від умов його існування. Мора-

льне, за Гегелем, – це ідея свободи, живе добро, змістом якого є моральні критерії, якими керується суспільство. Тільки в суспільстві поняття обов'язку і добродійства отримують конкретний зміст. Мораль суспільства є вищою за мораль індивідуальну. Усе велике пов'язане з утіленням історичної необхідності. Людина стає великою, реалізуючи об'єктивну необхідність. Великі почуття – ті, що підпорядковані великим цілям сучасності.

Свій внесок у розвиток етики як науки зробили також Л. Фейєрбах (1804–1872 рр.), А. Шопенгауер (1788–1860 рр.) і Ф. Ніцше (1844–1900 рр.).

Етичні вчення в період Нової і Новітньої історії змінювались за своїм змістом залежно від еволюції самої індустріальної цивілізації. Доки її розвиток мав прогресивний характер, етична ідеологія сповідувала гуманістичні, демократичні принципи, проголошувала рівність народів, особисті права і свободи.

З другої половини ХІХ ст. у зв'язку з посиленням кризових явищ у розвитку капіталістичного способу життя й економіки в етичних вченнях з'явилися такі негативні явища, як пропаганда масового насилля, націоналізму і расизму. Так, головна ідея вчення Ф. Ніцше – сильному мораль не потрібна, вона потрібна слабкому, сильний має право перебувати поза мораллю. Мораль рабів, бідних, підкорених – це мораль другорядна, вона поступається моралі панів, господарів. Ф. Ніцше й А. Шопенгауер критикують християнсько-соціальні цінності, такі як любов до ближнього, співчуття, захист слабших, альтруїзм. У концентрованому вигляді все це проявилось у першій половині ХХ століття в фашистській ідеології, яка відкрито відкидала моральні цінності, проповідуючи культ сили і насилля.

Демагогічною виявилась і мораль комуністичних ідеологів. Проповідуючи революційні перетворення суспільства, К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін та їх послідовники виходять з необхідності насильницького перерозподілу власності, обмеження в економічних і політичних правах окремих прошарків

населення, встановлення диктатури пролетаріату, політики тоталітаризму і репресій.

Нехтування з боку влади загальноприйнятими нормами моралі призвело до масових порушень прав і свобод людини в країнах комуністичного режиму, до геноциду окремих народів і націй, до голодоморів, революційного терору і збройних конфліктів. Мораль революційної боротьби виправдовує застосування насильства включно до терору. Згідно з нею прогрес суспільства в існуючих ворожих умовах без насильницьких дій неможливий. Для виправдання насильства і терору в другій половині XIX ст. розробляється своєрідний моральний кодекс честі, за яким вчинене зло (вбивство іншої людини) врівноважується готовністю пожертвувати власним життям.

Історія підтвердила аморальність і нежиттєвість норм, які виправдовують зло і насильство. Режими, що покладали в підґрунтя своєї політики обмеження або заперечення прав і свобод людини, утиск особистості, не витримали випробовування часом і були зруйновані – насамперед через падіння моральної культури.

Паралельно з етикою як складова частина моральної культури спілкування є етикет – зовнішнє відображення моральних норм поведінки, що регламентують форм спілкування в суспільстві на тому або іншому етапі його розвитку.

Намагання людей поводитися гідно в різних ситуаціях теж походить з глибини багатовікової історії людства. Як і етичні засади, воно зафіксоване в античних письмових документах і, цілком зрозуміло, існувало ще до появи писемності. Про це можна прочитати в античних творах, зокрема в «Одіссеї» Гомера, почути в давньоруських билинах і староукраїнських думах, у скандинавських сагах.

Давньоримський поет Овідій у творі «Мистецтво любити» детально розповідає про правила проголошення тостів, проведення застілля. Однією з перших настанов щодо поведінки була складена в 1204 році іспанцем Петрусом Альфонсом «Дисципліна клерикалос», в якій наводились правила поведі-

нки для священнослужителів, монахів і церковних діячів. Пізніше були видані правила поведінки для придворних, а потім – для служилих людей королівського оточення.

Слово «етикет» походить від французького «etiquette», що означає «церемоніал», і в наш час набуло нового змісту – це правила гарної поведінки, норми добропорядності та гідності.

Найбільшого розвитку класичний етикет в Середньовіччя набув в Італії. Тут поряд з освітою і мистецтвом, раніше, ніж у будь-якій країні Європи, почали розвиватися і вдосконалюватись правила світської поведінки, відносин між людьми різних професій, зокрема між духовними особами, купцями, мореплавцями, посадовими особами місцевого самоуправління й урядовцями італійських міст-республік.

Перші посібники про правила поведінки, трактати про те, як поводитися, як проявляти ввічливість, пошану, як вітатись на придворних церемоніях і на вулиці, були такими складними, що в них могли розбиратись тільки церемоніймейстери. Вихованість, культура, аристократизм, ввічливість, вміння поводитися у вищому світі – всьому цьому вчили не всіх, а лише представників знаті й окремих прошарків суспільства, а народ виробляв свої звичаї, свої загальнонародні правила поведінки, і вони виявились більш живучими і стабільнішими, ніж ті, які вигадував для себе вищий світ.

У XVI–XVII ст. етикет став особливою ознакою світської людини, її вихованості. Політичні і державні діячі, вчені різних країн у своїх працях намагались розробити загальні правила етикету для різних верств населення.

Творчість Леонардо да Вінчі, Макиавеллі, Данте, Шекспіра, Мольєра, Рабле, Л. Толстого, Т. Шевченка, діячів реформаторського руху (Лютера, Кальвіна, Мюнцера), найрізноманітніших філософів та інших представників мистецтва і науки не лише надає численні приклади етичної й аморальної поведінки, а й характеризує існуючий на той час у суспільстві етикет.

Російський «Домострой» вчив «не красть, не солгать, не оклеветать, не завидовать, не осуждать, не бражничать, не насмешничать, не помнить зла, не гневаться ни на кого. С большими быть послушным и покорным, со средним – любовным, к меньшим и убогим – приветным и милостивым».

Нового розвитку етикет в Росії набув за часів Петра I. За його правління примусово запроваджувалися правила придворного етикету західних країн, встановлювалися обов'язкові правила поведінки для дворян, офіцера, знаті.

У 1716 році в Гамбурзі вийшла книга Менантеса з багатообіцяючою назвою «Книга про ввічливу поведінку і гідну поведінку як з високими і шановними персонами, так і з дамами, а також про те, яким чином дама повинна дотримуватись ввічливості стосовно нас». Існували й інші видання, що подавали певні правила поведінки, які б сприймалися всіма людьми – різних соціальних груп, різного віку, різних народів і країн.

Але – повернемося до етики. Тривалий час її вважали практичною філософією. Тільки пізніше почали розрізняти етику теоретичну і етику нормативну.

Теоретична етика займається вивченням питань походження і сутності моралі, з'ясуванням її місця в системі суспільних відносин, обґрунтуванням форми і структури моральної свідомості.

Нормативна етика своїм предметом має все те, що дозволяє відповісти на запитання, як повинна діяти людина, виходячи з принципів і норм моралі в тій або іншій ситуації.

У цілому ж обидва напрямки нині являють собою галузь наукового знання, предметом якого є вчення про мораль, про закони її розвитку, про економічні, соціальні та психологічні механізми її функціонування.

Об'єкти вивчення етики – моральні явища в найрізноманітніших формах їхнього існування.

Безумовно, норми етики мають різний зміст; перед тими, хто вивчає етику, стоять різні цілі, і навряд чи взагалі можуть існувати етичні правила, які задовольняли б завжди й усіх,

хто ними користується. Але є одне головне правило, так зване «золоте правило» моралі й етики, і існує воно протягом усієї цивілізованої історії людства. Його зміст зводиться до того, що спілкуватися з іншими людьми слід так, як би ти хотів, щоб спілкувалися з тобою.

При цьому етика, яку суспільство виробляло на кожному етапі свого становлення завжди відповідала вимогам соціального, політичного, ідеологічного, культурного розвитку народу як на рівні загальних правил, так і на рівні окремих прошарків населення та професій. У міру розвитку основної сфери громадського життя – трудової діяльності та її окремих галузей (виробничої, фінансово-економічної, управлінської, духовної, культурної, правоохоронної та інших) – вироблялись норми професійної етики, яка регулює моральні відносини в процесі трудової діяльності.

Будь-яка професія висуває до людей, котрі її обрали, певні моральні вимоги, й особливо це стосується тих, до компетенції яких входять питання життя і долі людини. Серед таких професій – лікар, учитель, суддя, адвокат, представники влади. Саме у такому разі і йдеться зазвичай про ту або іншу професійну етику – лікарську, педагогічну чи етику представників правоохоронних органів. І завжди найвищі морально-етичні вимоги суспільство висувало до етики діяльності людей такої професії, як поліцейський, міліціонер, слідчий, оперативний працівник, – до тих, хто безпосередньо захищає права і свободи людини, її гідність і честь, її особисті й майнові інтереси і чия поведінка сприймається як прояв державної влади, яку вони представляють, і має служити взірцем, прикладом поведінки для всіх інших членів суспільства.

Правила етикету теж мають певні фахові особливості. Наприклад, працівники міліції, наприклад, вітають один одного віддаючи честь, звертаються, називаючи звання; учень вчителя – по імені і по батькові; в умовах медичної діяльності лікарю доводиться в розмові з колегами у присутності хворого користуватися латинськими термінами тощо.

На жаль, сьогодні ситуацію з дотриманням морально-етичних норм, як загальних, так і професійних, у нашій країні доводиться визнати далекою від ідеальної. Україна потерпає зараз не лише від економічних і політичних кризових явищ, а й від тривалої кризи духовності та моральності. Будь-які масштабні суспільні перетворення практично завжди супроводжуються зламом старих етичних норм і формуванням нових, причому останній процес порівняно з першим відбувається значно повільніше, і чим довше він триває, тим суттєвішими можуть виявитися негативні наслідки «моральної перебудови». Деякі з цих наслідків ми давно вже бачимо наочно. Й одним з найгірших серед них є те, що за даними багатьох різноманітних опитувань довіра народу до влади й, зокрема, до міліції в Україні є низькою, і це стає суттєвою перешкодою до побудови справжнього громадянського суспільства, яка передбачає активну участь громадян в управлінні суспільством.

Однак і на дещо «нижчому рівні» – рівні власне працівників міліції – недовіра завдає значної шкоди ефективності їхньої праці, особливо в тому, що стосується однієї з найголовніших функцій – профілактичної. І саме тут зв'язок між роботою представників правоохоронних органів і етикою є найпомітнішим, бо лише неухильне дотримання ними моральних вимог і норм професійної етики, лише сумлінна самовіддана праця можуть піднести повагу і довіру громадськості на необхідний рівень. Але для того, щоб дотримуватися будь-яких норм, ці норми передусім треба знати, чому і покликаю допомогти особливий навчальний предмет – ***професійна етика працівників міліції***.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
--------------------	---

РОЗДІЛ I.

Теоретичні основи професійної етики

1.1. Основні положення професійної етики працівників міліції.....	21
1.2. Етика і мораль	30
1.3. Функції, цінності, принципи і норми моралі.....	37

РОЗДІЛ II.

Етичні норми правоохоронної діяльності

2.1. Загальні вимоги.....	55
2.2. Етичні засади окремих слідчих дій та дізнання	68
2.3. Етика спілкування з населенням.....	78
2.4. Тактика ділового спілкування з населенням	84
2.5. Службовий етикет працівників міліції	96
2.6. Ділове спілкування з іноземними громадянами.....	122

РОЗДІЛ III.

Моральні відносини в службовому колективі

3.1. Поняття службового колективу ОВС.....	125
3.2. Основні моральні вимоги до діяльності службового колективу.....	130
3.3. Етикет керівника	137

РОЗДІЛ IV.

Моральна культура працівників міліції

4.1. Поняття моральної культури.....	156
4.2. Моральні якості працівника міліції	161
4.3. Моральне виховання і самовиховання особистості.....	171
4.4. Професійна деформація та її головні причини.....	177

РОЗДІЛ V.

Професійний обов'язок, дисципліна і законність у діяльності міліції

5.1. <i>Поняття професійного обов'язку і службової відповідальності</i>	184
5.2. <i>Верховенство закону в діяльності міліції</i>	193
5.3. <i>Провідні напрямки виховної і соціально-психологічної роботи з працівниками міліції</i>	203

РОЗДІЛ VI.

Мораль працівника міліції у повсякденному житті

6.1. <i>Мораль і культура поведінки в побуті</i>	221
6.2. <i>Мораль і культура поведінки в громадських місцях</i>	230
6.3. <i>Зовнішність, жести і манери</i>	241
6.4. <i>Формений одяг</i>	245

ЛІТЕРАТУРА	251
-------------------------	-----

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	253
-------------------------------	-----

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК	255
----------------------------------	-----

Навчальне видання

БАНДУРКА Олександр Маркович,
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії
правових наук України,
генерал-полковник міліції

**ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА
ПРАЦІВНИКІВ МІЛІЦІЇ**

Навчальний посібник

Редактор, комп'ютерна верстка – А. С. Тяпкін

Підп. до друку 10.01.11. Формат 60x84/16. Друк офсетний.
Папір офсет. Ум. друк. арк. 15,23. Обл.-вид. арк. 12,33. Зам. 1132

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. 50-річчя СРСР, 27, м. Харків, 61080
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008